

АКТУАР МОЛИЯ ВА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

Vol. 4 Issue 01 | pp. 78-91 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТ АУДИТИДА ХУСУСИЙ КАПИТАЛ САМАРАДОРЛИГИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Тожибоева Шахноза Анваровна

ТДИУ “Молиявий таҳлил ва аудит” кафедраси доценти, и.ф.н.

E-mail: shahnoza_tojiboyeva@mail.ru

Аннотация. Мақолада корхона молиявий салоҳиятининг иқтисодий мазмуни ва моҳияти очиб берилган, унинг таркибини баҳолаш масалалари ёритилган. Бу борада хусусий капитал самарадорлигини баҳолаш, жумладан унинг рентабеллик даражаси, айланувчанлик коэффициентларини ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар таҳлил қилинган. Илмий мақола натижалари молиявий ҳолат аудитида хусусий капиталдан самарали фойдаланишни баҳолаш асосида корхоналарнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

Калит сўзлар: аудиторлик текшируви, бухгалтерия баланси, молиявий салоҳият, хусусий капитал, узоқ ва қисқа муддатли мажбуриятлар, хусусий капитал рентабеллиги, хусусий капитал айланувчанлиги.

ФИНАНСОВЫЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЧАСТНОГО КАПИТАЛА

Тожибоева Шахноза Анваровна

ТГЭУ Кафедра «Финансовый анализ и аудит», доцент.

E-mail: shahnoza_tojiboyeva@mail.ru

Аннотация: В статье раскрывается экономическое содержание и сущность финансового потенциала предприятия, вопросы оценки его состава. В связи с этим при оценке эффективности собственного капитала, в том числе уровня его рентабельности, анализируются факторы, влияющие на изменение показателей оборачиваемости. Результаты научной статьи обеспечат финансовую устойчивость предприятий на основе эффективного использования собственного капитала в аудите финансового состояния.

Ключевые слова: аудиторская проверка, бухгалтерский баланс, финансовый потенциал, собственный капитал, долгосрочные и краткосрочные обязательства, рентабельность собственного капитала, оборачиваемость собственного капитала.

FINANCIAL STATE AUDIT PRIVATE CAPITAL EFFECTIVENESS ANALYSIS

Tojiboeva Shaxnoza Anvarovna

TSUE, Associate professor department of "Financial analysis and audit"

Аннотация: The article reveals the economic content and essence of the financial potential of the enterprise, the issues of assessing its composition. In this regard, when assessing the efficiency of equity capital, including the level of its profitability, the factors influencing the change in turnover indicators are analyzed. The results of the scientific article will ensure the financial stability of enterprises based on the effective use of equity in the audit of the financial condition.

Key words: auditing, balance sheet, financial potential, equity, long-term and short-term liabilities, return on equity, equity turnover.

1. Кириш

Мамлакатимизда эркин иқтисодиётни ривожланиб бориши, хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзаро ва халқаро иқтисодий алоқаларининг кенг қўламда жадаллашиб бориши, шубҳасиз, юқори савиядаги аудиторлик хизматларига бўлган талабни тақозо этади. Хўжалик субъектлари молиявий барқарорлигини таъминлашда аудит тизими муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги пайтда замонавий молия бозори талаблари бўйича миллий аудиторлик фаолиятини ривожлантириш, уни замонавий бизнес олами талаблари асосида

халқаро андозалардан келиб чиққан ҳолда доимий равишда такомиллаштириб боришни тақозо этади. Бугунги кунда мамлакатимизда хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ҳолатини аудит ва таҳлил қилиш масалалари долзарб ҳисобланади. Зеро, ҳукуматимиз томонидан молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш, аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолияти самарадорлигини баҳолаш, молиявий соғломлаштириш тизимини такомиллаштириш борасида бир қанча қарорлар қабул қилиниши [1,2,3,4] ҳам хўжалик субъектларида молиявий ҳолат аудитини ўтказишни долзарблигини ва амалий аҳамиятга эга эканлигини белгилаб беради.

Молиявий ҳолат аудитида хўжалик субъектларининг молиявий салоҳияти самарадорлигини баҳолаш уларнинг молиявий фаолияти, бошқаруви, муаммоли саволлари уларни ечими бўйича асосий тавсияларни беради. Бу ўз навбатида, корхонанинг молиявий фаолиятини яхшиланишига, ҳисоб-китоб мустаҳкамланишига, хусусий ва қарз маблағларининг тўғри нисбатда бўлишини таъминлашга, ички имкониятларни излаб топиш ва улардан фойдаланишга, уларни келгусида ривожланиши, молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

2. Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Хўжалик субъектларида хусусий капитал самарадорлиги таҳлили масалалари республикамиз ва хорижий давлатлар иқтисодчи олимларининг илмий ишларида кенг қўламда ўрганилган. Хусусан, А.Х.Шоалимов, Ш.И.Илхамов [15], Б.А.Хасанов [13], М.Ю.Рахимов [6], Ш.А.Тожибоева [5,7,11], Л.В.Донцова [14], В.В.Ткаченко [10] томонидан молиявий салоҳият таҳлили масалалари кўриб чиқилган.

Тожибоева Ш.А. [11] томонидан чоп қилинган мақолада иш фаолигини ифодаловчи кўрсаткичлар таҳлилининг асосий жиҳатлари ёритилган. Корхоналарда асосий ва айланма маблағлар ҳамда хусусий капитал ва четдан жалб қилинган маблағлари билан боғлиқ айланувчанлик кўрсаткичларини таҳлил қилиш асосида молиявий барқарорлигини таъминлаш борасидаги амалий тавсиялар берилган. Жумладан, корхона хусусий капитали самарадорлигини омилли таҳлил қилиш усуллари тадқиқ қилинган, унинг молиявий ҳолатига таъсири баҳолаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган.

Мазкур мавзу бўйича иқтисодчи олимлар томонидан чоп қилинган [9] “Украина компанияларининг молиявий имкониятларини баҳолаш ва мажбурий тугатиш эҳтимоли” номли мақолада молиявий салоҳиятни баҳолашда хусусий капитал самарадорлигини таҳлил қилиш масалалари кўриб чиқилган. Жаҳон амалиётида компания банкротлиги эҳтимолини баҳолашнинг кўплаб усуллари мавжуд. Шу билан бирга, банкротлик ҳолатида компания тугатилиши мумкинлиги тўғрисида саволни ечишнинг услубий ёндашувлари мавжуд эмас. Мақола банкротлик тартиб-таомиллари жорий этилиши муносабати билан компанияни тугатиш имкониятини баҳолаш ва Украина иқтисодиётини ҳисобга олган ҳолда компаниянинг молиявий салоҳиятини аниқлаш методологиясини ишлаб чиқишга қаратилган. Компаниянинг молиявий салоҳияти даражаси ушбу компаниянинг банкротлик ва тугатиш эҳтимоли қийматининг тескари кўрсаткичи эканлиги исботланган.

Иқтисодчи олимлар Сиви Арянтини, Сапто Жумоноларнинг [8], “Фирманинг рентабеллиги ва қиймати: Индонезиядаги ишлаб чиқариш саноати мисолида” мавзусидаги илмий мақоланинг мақсади ДуПонт таҳлили асосида рентабеллик кўрсаткичлари ва уларга таъсир этувчи омилларни ҳамда уларнинг фирма қийматига таъсирини аниқлаш ҳисобланади. Детерминант рентабеллиги, яъни соф фойда маржаси, жами активларнинг айланувчанлиги ва молиявий рычаг мултипликатори хусусий капитал рентабеллигига ижобий таъсир кўрсатади. Фирма қийматига ҳисса қўшиш нуқтаи назаридан эса хусусий капитал рентабеллиги тармоққа муҳим ижобий ҳисса қўшиши исботланган. Бу эса раҳбариятни компаниянинг операцион фаолиятини самарали бошқариш ва операцион ҳамда бошқа харажатларни камайтириш, акционер капиталининг даромадлиги ва фойда нормасини оширишда активлар ҳамда қарзлардан самарали фойдаланишни тақозо қилади. Ушбу мақолада эса мазкур масалалар етарли даражада тадқиқ қилинган.

Жо-Эн Сачард ва Георг А.Шинкеллар [12] томонидан Австралия менежмент журналида «Янги давлат фирмаларидаги инновациялар: давлат грантлари, венчур капитали ва хусусий капиталнинг таъсири» мавзусида чоп қилинган мақолада ҳам мазкур масала етарли даражада. Мақолада давлат грантлари, венчур ва хусусий капитал маблағларини янги давлат фирмаларининг инновацияларига таъсири, киритилган ресурслар, инновацион натижаларни (патентларни) ва уларнинг сифати (патентга ҳаволалар), давлат грантлари, венчур, хусусий капитал ва инновациялар ўртасидаги механизм кўриб чиқилган. Бунда грантлар тўғридан-тўғри инвестицияларни эмас, балки хусусий капитал қўйишни молиялаштиришни

стимули эканлиги кўрсатилган. Бундан ташқари, венчур ва хусусий капитал инвесторларининг бир хиллиги компания даражасида портфел компанияларидаги инновацияларга сезиларли таъсир кўрсатаётганини кузатиш, амалий тавсиялар берилган.

3. Тадқиқот методологияси

Тадқиқот корхонанинг молиявий салоҳияти аудитида хусусий капитал самарадорлигини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш мақсадида олиб борилган бўлиб, ундаги натижалар асосида аниқ хулоса ва таклифлар баён қилинган. Илмий мақолада таққослаш, горизонтал, вертикал ва омилли таҳлил усуллари қўлланилган. Мазкур усуллар асосида хусусий капитал таркиби ва самарадорлиги даражаси ва сифати, ўзгариши, салмоғи, ўсиш суръати аниқланади, уларни тизимли назорат қилиш ва ҳар томонлама баҳолаш имкони бўлади. Илмий мақолада корреляция усулидан ҳам фойдаланилган бўлиб, маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ва хусусий капитал ўртача йиллик қиймати ўртасидаги функционал боғлиқлик ҳисоб-китоби асосида корреляция коэффициенти аниқланган. Омилли таҳлил усулидан эса хусусий капитал самарадорлиги кўрсаткичининг ўзгаришига таъсир қилувчи ҳар бир омиллари ҳисоб-китоб қилишда фойдаланилади.

4. Таҳлил ва натижалар

Иқтисодий янада ривожлантириш шароитида аудиторлик хизматлари бозорининг ривожланиши учун шароитларни яхшилаш ва аудиторлик фаолиятини тартибга солишда халқаро стандартларга мувофиқ замонавий ёндашувларни жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди [2]. Бундай тадбирларнинг амалга оширилиши албатта аудиторлик текширишларнинг сифатини янада яхшилаш имкониятини яратади. Мазкур қарорни қабул қилиниши эса хўжалик субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда уларнинг фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказишга алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини тақозо қилади. Шу боисдан ҳам аудиторлик текширувида корхона молиявий салоҳиятини таҳлил қилиш муҳим вазифа ҳисобланади.

Корхонанинг молиявий салоҳияти деб унинг фаолиятини тўлиқ таъминлайдиган турли манбалардан таркиб топган молиявий маблағлар мажмуасига айтилади. Молиявий маблағлар билан таъминланиши икки қисмдан иборат бўлади: хусусий капитал ва мажбуриятлар. Таҳлилий илмий мақолада кўрсатилишича: “Хусусий капитал самарадорлиги таҳлилининг мақсади - хусусий капитални шакллантиришнинг асосий манбаларини ўрганиш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш имкониятларини аниқлашдан иборат” [11].

Иқтисодий адабиётда кўрсатилишича: “Корхона молиявий ҳолатига баҳо беришда баланс пассивининг тузилишини таҳлил қилиш, яъни корхона мулкидаги ўз маблағлари (хусусий капитал) ва четдан жалб қилинган қарз маблағларининг ҳиссаси аниқланиши лозим. Бу манбаларнинг оптимал нисбатга эга бўлиши корхонанинг истиқболлини белгилайди” [5]. Молиявий салоҳият манбаини динамикаси ва тузилишини таҳлил этишда айниқса манбалар структурасини

таҳлили бухгалтерия маълумотлари асосида ички ва ташқи фойдаланувчилар томонидан амалга оширилади. Корхоналарда кредитларни жалб этишда бизнес-режага эътибор бериш лозим. Албатта ушбу жараёнда хўжалик субъектининг молиявий аҳволи ўрганилиши лозим. Кредит ресурсларини жалб этишнинг турли таҳликаларини (рисklarини) ҳам таъкидлаб ўтиш лозим. Масалан, бир неча йилдан буён фаолият юритаётган корхонанинг молиявий ҳолатини таҳлил этишнинг ахборот манбаига эгамиз ва унинг кредитни жалб этиш баённомасини тузишда ушбу маълумот манбаларига таяниш мумкин. Энди корхона молиявий салоҳияти таркибини таҳлил қилиш учун қуйидаги 1-жадвални келтирамиз.

1-жадвал

“ABC” акциядорлик жамияти молиявий салоҳияти таркибини таҳлили

Кўрсаткичлар	2021 йил		2022 йил		Фарқи	
	Сумма (м.с.)	Сал- моғи, %	Сумма (м.с.)	Сал- моғи, %	Сумма (м.с.)	Сал- моғи, %
Молиявий салоҳият: Жумладан:	11 616 909	100	16 627 481	100	+5010572	-
1.Хусусий капитал.	5 851 856	50,37	9 645 881	58,01	+3794025	+7,64
2.Мажбуриятл ар	5 765 053	49,63	6 981 600	41,99	1216547	-7,64

Манба: “ABC” АЖнинг молиявий ҳисоботи маълумотлари.

1-жадвалдан кўринишича, “ABC” АЖ баланси пассивининг таркибида хусусий капитал улуши 2019 йилда 50,37 фоизни, мажбуриятларнинг салмоғи эса 49,63 фоизни ташкил қилган. 2020 йилга келиб эса хусусий капитал улуши 58,01 фоиздан иборат бўлган бўлса, мажбуриятларнинг салмоғи 41,99 фоиздан иборат бўлган. Демак корхонада ҳисобот йили давомида баланс пассивида хусусий капиталнинг улуши юқори ўринни эгаллаган. Қарз маблағларига қарамлик ҳам мавжуд ҳисобланади. Шу боисдан таҳлил жараёнида қарзга олинган ва ўз маблағлари (хусусий капитал) нисбати коэффицентини аниқлаш муҳим ҳисобланади. Қарзга олинган ва ўз маблағларнинг нисбати коэффицентини қарзга олинган маблағлар суммасини ўз маблағлари суммасига нисбати (1-шакл. Бухгалтерия баланси. 770-сатр/480-сатр) тариқасида аниқланади. Мазкур коэффицент корхонанинг ўз маблағларининг ҳар бир сўмига тўғри келадиган қарзга олинган маблағларнинг миқдорини кўрсатади. Ушбу коэффицент “Эко текстил” АЖда 2021 йилда $5\,765\,053 / 5\,851\,856 = 0,98$ коэффицентни ташкил этди ёки корхонанинг ўз маблағларининг ҳар сўмига 98 тийин қарзга олинган маблағлар тўғри келди. 2022 йилда эса $6\,981\,600 / 9\,645\,881 = 0,72$ коэффицент, яъни ўз маблағларининг ҳар сўмига 72 тийин қарзга олинган маблағлар тўғри келди. Демак, корхонанинг қарз маблағларига қарамлиги камайган. Бундай ҳолат унинг молиявий ҳолатини

барқарорлик даражасини оширади. Таҳлил объекти молиявий салоҳиятининг 50,37 фоизи ўз маблағлари ҳисобига ташкил қилинган бўлса, 49,63 фоизи қарз манбалари ҳисобига кўпайди. 2022 йилда жамият молиявий салоҳияти ўз маблағлари манбаларини ошириши натижасида яхшиланган бўлиб, унинг улуши 58,01 фоизни эгаллаган ҳолда 7,64 фоизга ошди. Қарз манбаларининг салмоғи эса 41,99 фоиздан иборат бўлди. Бу ҳолат корхонанинг молиявий мустақиллигининг ошишига, тўлов қобилиятини яхшилланишига олиб келади. Мажбуриятлар ҳажмининг кўплиги эса корхона молиявий ҳолатини ёмонлишишига олиб келади. Тўлов мажбуриятларини бажармаслик уларни иқтисодий ночорлик ҳолатига олиб келиши мумкин.

Корхонанинг хусусий капитали (ўз маблағлари манбалари) устав, қўшилган ва заҳира сармоялар, тақсимланмаган фойда, мақсадли тушумлар ва фондлар, келгусидаги харажатлар ва тўловлар заҳиралари, келгуси даврлар даромадларидан иборат бўлади. Хусусий капитал (сармоя) - субъектнинг мажбуриятларни чегириб ташлагандан кейинги активларидир, яъни хўжалик юритувчи субъектларнинг ўзигагина тегишли бўлган маблағларни ифода этади. Бу қуйидагича ифодаланади: Хусусий капитал = Активлар - Мажбуриятлар .

Хусусий капитал ҳисоби бозор иқтисодиёти шароитида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у корхонанинг ўз қудратини қай даражада эканлигини билдиради. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунда ҳам хусусий капитал ҳисобига катта эътибор берилган бўлиб, молиявий ҳисоботлар таркибида 5-сонли «Хусусий капитал тўғрисида» ҳисобот шакли бошқа ҳисоботларга қўшилган ҳолда юқори органларга топширилиши лозим.

Хусусий капитал самарадорлигини текшириш ҳисобот даврида тузилган баланс маълумотларини корхона устави, таъсис шартномаси ва тегишли ҳисоб регистрларидаги ушбу ҳисобот даврига мавжуд бўлган қолдиқлар билан солиштиришдан бошланади. Таҳлил қилиш авваламбор бухгалтерия баланси, пассив 1-бўлими асосида хусусий капиталнинг таркибий тузилишини ва уларнинг бир йилдаги ўзгаришини аниқлашдан бошланади. Энди “АВС” АЖ хусусий капитали таркибини қуйидаги 2-жадвалда берамиз.

2-жадвал

“АВС” АЖ хусусий капитал таркиби таҳлили

Кўрсаткичлар	2021 йил		2022 йил		Ўзгаришлар	
	Сумма, м.с	Улуши, %	Сумма, м.с	Улуши, %	Сумма, м.с	Улуши, %
1	2	3	4	5	6	7
Хусусий капитал: Жумладан:	5 851 856	100	9 645 881	100	+3794025	-
Устав капитали	3 135 429	53,58	7 151 274	74,14	+4015845	+20,56
Қўшилган капитал	2 562 214	43,78	-	-	-	-
Резерв капитали	-	-	2 427 214	25,16	-	-

Тақсимланмаган фойда (қоплан- маган зарар)	154 213	2,63	(-) 67 607	0,70	-86606	-1,93
--	---------	------	------------	------	--------	-------

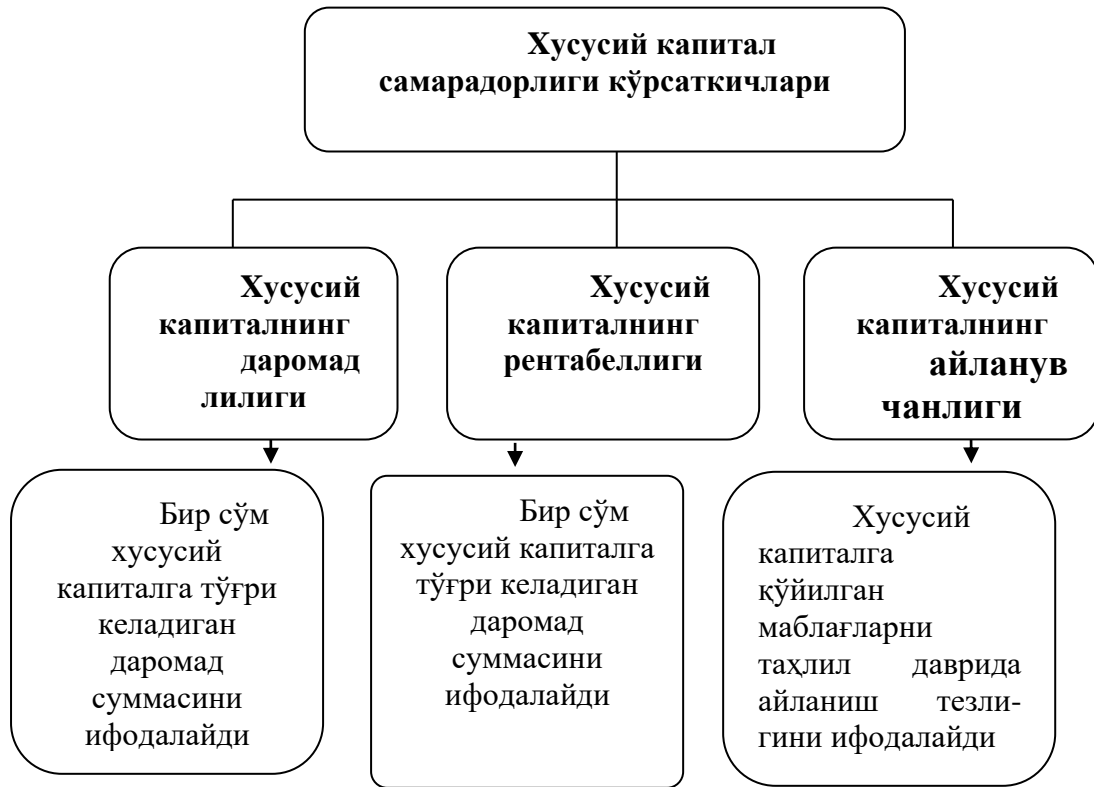
Манба: “АВС” АЖнинг молиявий ҳисоботи маълумотлари.

2-жадвалдан кўриниб турибдики, корхона хусусий капитали 2021 йилда

5851856 минг сўмни, 2022 йилда эса 9645881 минг сўмни ташкил қилган ҳолда, 3794025 минг сўмга ошган. Унинг таркибида йил бошида устав капиталининг улуши 53,58 фоизни ташкил қилган ҳолда асосий ўринни эгаллаган. Йил охирига келиб эса жами маблағлар манбаларида устав капиталининг улуши 74,14 фоизни эгаллаб, 20,56 фоизга, мутлоқ ҳажми эса 4015845 минг сўмга ошган. Резерв капиталининг улуши 2022 йилда хусусий капитал таркибида 25,16 фоиздан иборат бўлган. Тақсимланмаган фойда ҳажми 2019 йилда 154213 минг сўмдан иборат бўлиб, унинг улуши 2,63 фоизни ташкил қилади. Жамиятда 2022 йилда қопланмаган зарар ҳажми 67607 минг сўмдан иборат бўлганлигини кўриш мумкин. Демак, корхона хусусий капитал таркибида ҳисобот йили охирида ҳам устав капиталининг улуши етакчи ўринни эгаллаган. Демак, таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики, корхонада ҳисобот даврида усусий капитал ҳажми ошган. Маблағларнинг кўпайтириш манбалари таркибида фойда алоҳида ўринни эгаллайди. Фойда ҳажмининг кўпайиши энг аввало Низом жамғармасини тўлдиришга ва бошқа эҳтиёж жамғармалари яратилишга олиб келади. Лекин жамиятда хусусий капиталнинг асосий қисми тақсимланмаган фойда эмас, балки устав капиталдан иборат бўлган. Жамият бошқаруви фойда ҳажмини ошириш бўйича керакли тадбирларни амалга ошириши лозим бўлади.

Корхоналар пассивларини жойлаштириш унинг фойдалилик даражасига сезиларли даражада таъсир этади. Буни қуйидагича изоҳлаш мумкин. Масалан, корхонага узоқ ва қисқа муддатли қарзларни жалб этилиши, улар юзасидан тўланадиган фоизлар ҳисобига унинг фойдасига сезиларли равишда салбий таъсир этади. Худди шу ҳолатни бухгалтерия балансининг пассив томони, биринчи бўлим моддаларида ҳам кўриш мумкин. Келгуси давр даромадлари ёки келгуси давр харажатлари ва тўловлари заҳираси ҳолати ҳам унинг фаолияти натижавийлигига таъсир этувчи бирлик сифатида олинади. Корхона молиявий нобарқарорлик ҳолатига тушиб қолган ҳолларда ҳам унинг фаолият натижавийлигини фойда билан чиқиш ҳоллари кузатилади. Буни бевосита, айланма маблағларни манбалашда ўз маблағларининг етишмовчилиги билан изоҳлаш мумкин.

Молиявий ҳолат аудитининг муҳим қисмини хусусий капиталдан самарали фойдаланганликни таҳлил қилиш эгаллайди. Хусусий капитал самарадорлиги деганда, унинг натижавийлиги тушунилади. Хусусий капитал самарадорлиги кўрсаткичлар тизимида ифодаланади. Буларга хусусий капитал даромадлиги, рентабеллиги ва айланувчанлигини киритиш мумкин (1-расм).

Манба: Муаллиф томонидан тузилди.

1-расм. Хусусий капиталнинг самарадорлик кўрсаткичлари

Агар бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисоботда хусусий капиталдан фойдаланиш эвазига олинadиган даромад, фойда ёки бошқа натижа кўрсаткичини аниқлаш мумкин бўлса, у ҳолда ушбу кўрсаткичларнинг умумий ҳажми эмас, балки фақат шу хусусий капиталга тегишли қисми аниқланади. Бундай шароитда хусусий капиталнинг ҳақиқий самарадорлигини аниқлаш ва таҳлил қилиш имкони туғилади. Аммо ҳозирча бундай имконият етарли бўлмаганлиги туфайли натижавий кўрсаткичлар таҳлил қилинади.

Хўжалик субъектлари молиявий ҳолати аудитида хусусий капитал рентабеллигини таҳлил қилиш асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб, уларни молиявий жиҳатдан барқарор бўлиши олган фойдасининг тўғри шакллантирилиши билан алоқадордир. Хусусий капитал рентабеллиги корхонанинг ўзига тегишли бўлган маблағларнинг фойдалилик даражасини характерлайди. Мазкур кўрсаткични таҳлил қилиш учун қуйидаги жадвални тузамиз (3-жадвал).

3-жадвал

“АВС” АЖ хусусий капитали рентабеллигининг динамик таҳлили

№	Кўрсаткичлар	2021 йил 1 октябрь	2022 йил 1 январь	2022 йил 1 октябрь	2022 йил 31 декабрь	2022 йил 31 декабрь ҳолатида 2022 йил 1 январга

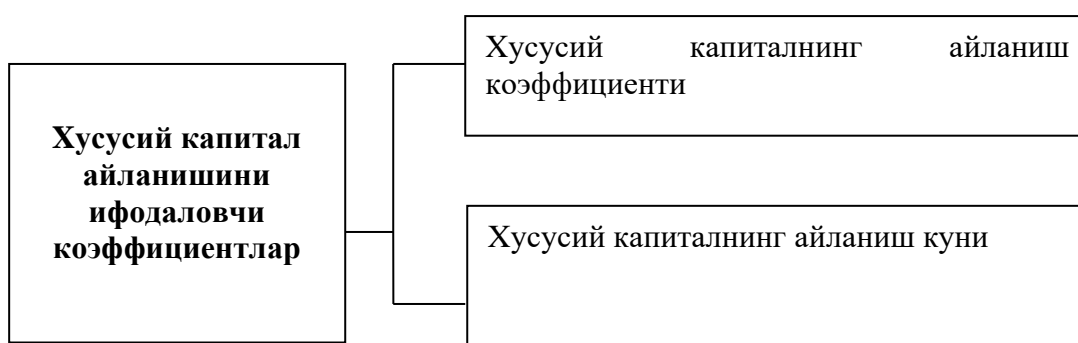
						нисбатан фарқи (+,-)
1	2	3	4	5	6	7 (6-4)
1.	Соф фойда (зарар), м.с.	98260	98260	(-) 1268	(-) 223227111	(-) 223128851
2.	Хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати, м.с.	5610849	4064544,5	6958582	7748868,5	+3684324
3.	Хусусий капитал рентабеллик даражаси (1x100:2), %	1,75	8,42	0	0	-

Манба: “ABC” АЖнинг молиявий ҳисоботи маълумотлари.

3-жадвал маълумотларидан кўринишича, “ABC” АЖ хусусий капиталнинг рентабеллик даражаси 2021 йил 1 октябрь ҳолатида 1,75 фоизни, 2022 йил 1 январь ҳолатида эса 8,42 фоиздан иборат бўлган. Соф фойда ҳажми эса ҳисобот даврида 98260 минг сўмни ташкил қилган. Жамиятда 2022 йил 1 октябрь ҳолатида 1268 минг сўм, 2022 йил 31 декабрь ҳолатида эса 223227111 минг сўм қопланмаган зарар кўрилган. Шу боисдан ҳам мазкур ҳисобот даврида хусусий капитал рентабеллиги манфий даражадан иборат бўлган. Жамият бошқаруви фойда ҳажмини ошириш бўйича керакли тадбирларни амалга оширишлари лозим бўлади.

Демак, хусусий капитал рентабеллиги даражасининг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни ҳисоб-китоб қилиш усулини корхоналарни амалий фаолиятида қўлланилиши уларнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

Аудит жараёнида хусусий капитал самарадорлигини таҳлил қилишда унинг айланувчанлик коэффициентларига баҳо бериш ҳам муҳим ҳисобланади. Хусусий капитални айланувчанлиги деганда, уларнинг оқланувчанлик даражаси ва даври тушунилади. Айланувчанлик кўрсаткичига баҳо бериш учун коэффициентлар усулидан фойдаланилади. Хусусий капитал айланишини ифодаловчи коэффициентларни қуйидаги 2-расмда кўриш мумкин.

Манба: Муаллиф томонидан тузилди.

2-расм. Хусусий капиталнинг айланишини ифодаловчи коэффициентлар

1. Хусусий капиталнинг айланиш коэффициенти = Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан соф тушум : Хусусий капитал ўртача йиллик қиймати. Ушбу коэффициент хусусий капитални бир йилда неча марта айланишини билдиради.

2. Хусусий капиталнинг айланиш куни = Хусусий капитални ўртача йиллик қиймати x Ҳисобот давр куни (360) : Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан соф тушум. Айланиш куни, хусусий капиталнинг ҳисобот даврида бир марта айланиб чиқиш учун неча кун кетганини ифодалайди.

Айланувчанлик коэффициенти таҳлил учун қуйидаги 4-жадвални келтирамиз.

4-жадвал

“ABC” АЖ хусусий капитали билан боғлиқ бўлган айланиш коэффициенти таҳлили

Кўрсаткичлар	2021 йил	2022 йил	Фарқи (+,-)
1.Баланс пассив қисми жами, м.с.	11 616 909	16 627 481	+5010572
2. Хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати, м.с.	4064544,5	7748868,5	+3684324
3. Маҳсулот сотишдан олинган соф тушум,м.с.	1034473	701163 9510	+701 060 5037
4.Хусусий капитални айланувчанлик коэффициенти (3:2).	0,254	904,8	+904,546
5. Хусусий капитални айланиш даври, кунда (2 x 360:3)	1414	0,398	-1413,602
6.Баланс пасиви таркибида хусусий капиталнинг улуши, % (2 x100 :1	34,99	48,60	+13,61

Изоҳ:2021 йил бўйича хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати: $2277233+5851\ 856/2=4064544,5$; 2022 йил бўйича хусусий капиталнинг ўртача йиллик қиймати: $5\ 851\ 856 +/9\ 645\ 881 =748405,5$ минг сўм.

4-жадвалдан кўринишича, “ABC” АЖ хусусий капиталнинг айланувчанлик коэффициенти йил бошида 0,254 бандни, охирида эса 904,8 бандни ташкил қилган ҳолда 904,546 коэффициентга ошган. Демак, жамият хусусий капитали соф тушум ҳажмига нисбатан 2021 йилда ўртача 0,254 марта айланган бўлса, 2022 йилда 904,8 марта айланди. Баланс пасиви таркибида хусусий капиталнинг улуши йил бошида 34,99 фоизни ташкил қилган бўлса, охирига келиб 48,60 фоиздан иборат бўлган. Корхонада хусусий капиталнинг айланиш даври йил бошида 1414 кунни, охирида 0,398 кунни ташкил қилган ҳолда 1413,602 кунга камайган. Демак, корхонада хусусий капиталнинг айланиш даври 1413,602 кунга тезлашган. Жамиятда хусусий

капиталнинг ҳар бир айланишига ўртача йил бошида 1414 кун кетган бўлса, йил охирида эса 0,398 кун тўғри келади. Мазкур тезлашиш бевосита жамиятда соф тушум ҳажмини ошишига боғлиқдир. Бу ҳолни ижобий деб баҳолаш мумкин.

Иқтисодчи олимлар томонидан: “Хусусий капиталнинг айланувчанлик кўрсаткичларини таҳлил қилишда бевосита уларнинг айланишига таъсир этувчи омилларнинг таъсир даражаларини ҳам аниқлаш кераклиги” тавсия қилинган [6] Корреляция усулини қўллаш асосида хусусий капитални айланиш кунини ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар ўзгаришини бир-бири билан боғланганлигини ҳисоблаш мумкин. Бунда корреляция коэффиценти 0 га тенг бўлса, у ҳолда ўрганиладиган кўрсаткичларда ҳеч қандай боғлиқлик йўқлигини кўрсатади. Агар корреляция коэффиценти 1 га тенг бўлса, у ҳолда ўрганиладиган кўрсаткичларда боғлиқлик юқори даражада тўлиқ бўлади, яъни функционал бўлади. Корреляция коэффиценти 0,1дан 0,3 гача бўлса паст, 0,3 дан 0,5 гача бўлса ўртача, 0,5 дан 0,7 гача бўлса сезиларли, 0,7 дан 0,9 гача бўлса юқори ва 0,9 дан 1 гача бўлса жуда юқори, яъни тўлиқ функционал ҳисобланади. Қуйидаги жадвалда маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ҳажми ва хусусий капитални қиймати ўртасидаги боғланишни кўришимиз мумкин, (5-жадвал).

5 - жадвал

“АВС” АЖ хусусий капитални айланиш кунини ўзгаришига таъсир қилувчи омиллар боғлиқлигини корреляция усулида ҳисоблаш

Йиллар	Маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум, (минг сўм) X	Хусусий капиталнинг қиймати (минг сўм) Y	X қаторнинг квадрати X ²	Y қаторнинг квадрати Y ²	Омилларнинг кўпайтмаси X*Y
2021 йил 1 октябрь	10345	56108	10702	31481	58044
2022 йил 1 январь	10345	40645	10702	16520	42047
2022 йил 1 октябрь	42576	69586	18127	48422	29627
2022 йил 31 декабрь	70116	77489	49162	60045	54332
Сумма	133382	243828	88693	15647	18405

Маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ва хусусий капитал қолдиғи ўртасидаги корреляция коэффицентини қуйидаги формула орқали ифода этиш мумкин:

$$R_{xy} = \frac{\sum X \times Y}{\sqrt{\sum X^2 \times \sum Y^2}}$$

$$\text{Мазкур формуланинг ҳисоб-китоби:} \\ 18405 / (88693 \times 156468) = 18405 / 37253 = 0,5$$

Корреляция коэффицентини 0,5 дан 0,7 гача бўлса сезиларли функционал боғлиқлик бўлади.. Ҳисоб-китоб натижалари бўйича корреляция коэффицентини 0,5 бандни ташкил қилди. Демак, маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ва хусусий капитал ўртасидаги боғлиқлик ўртача даражада функционал ҳисобланади. Корхонада таҳлил йилларида маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушумнинг 50 фоизи хусусий капиталнинг ҳажмига боғлиқ, қолган 50 фоизи эса бошқа омилларга боғлиқ ҳисобланади.

5. Хулоса ва таклифлар

Корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш ва самарадорлик кўрсаткичларни оширишда молиявий салоҳиятга баҳо бериш асосий масалалардан бири бўлиб, у ҳамма вақт корхона раҳбари, таҳлилчилар ва аудиторларнинг эътибор марказида бўлиши лозим.

Мазкур илмий мақолада “ABC” акциядорлик жамияти молиявий салоҳияти таркиби амалий маълумотларини қўллаган ҳолда тадқиқ қилинган ҳамда амалий тавсиялар берилган. Корхонада ҳисобот йили давомида баланс пассивида хусусий капиталнинг улуши асосий ўринни эгаллаган. Қарз маблағларига қарамлик ҳам мавжуд ҳисобланади. Шу боис таҳлил жараёнида қарзга олинган маблағларнинг ўз маблағларига (хусусий капитал) нисбати коэффицентини ҳисоб-китоб қилинди. “ABC” акциядорлик жамиятида йил бошида корхонанинг ўз маблағларининг ҳар сўмига 98 тийин қарзга олинган маблағлар тўғри келган бўлса, йил охирида ўз маблағларининг ҳар сўмига 98 тийин қарзга олинган маблағлар тўғри келди. Демак, корхонанинг қарз маблағларига қарамлиги камайган. Бундай ҳолат унинг молиявий ҳолатини барқарорлик даражасини оширади, тўлов қобилиятининг яхшиланишига олиб келади.

Таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики “ABC” акциядорлик жамияти хусусий капиталининг умумий ҳажми ҳисобот даврида ошган. Корхона хусусий капиталининг ошиши асосан устав капитали ҳажмини ошиши ҳисобига бўлган. Чунки, хусусий капитал биринчи марта таъсисчилар ҳисобидан ташкил топган Низом жамғармаси орқали таъминланган бўлса, кейинчалик корхона фаолияти давомида олинган фойдадан ажратмалар эвазига ошиши лозим. Аммо, хусусий капитални кўпайтириш учун, энг аввало, корхона фойдасини кўпайтириб бориш керак. Корхонанинг фойдаси ҳар қандай хўжалик фаолиятининг натижаси бўлиб қолмасдан, балки самарали фаолият натижаси ҳисобланади.

Хусусий капитал корхонанинг ўз маблағлари манбаини асосини ташкил этиб, у корхонанинг молиявий ҳолатини тавсифловчи муҳим кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Унинг ҳолатига қараб жами маблағлар таркибидан келиб чиққан ҳолда корхонанинг иқтисодий қарамлиги ёки мустақиллигига баҳо берилади. Шу боисдан “ABC” акциядорлик жамияти хусусий капитали билан боғлиқ бўлган

айланиш коэффицентлари таҳлил қилиниб, айланиш даврини ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш бўйича амалий тавсиялар берилди, маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ва хусусий капитал қиймати ўртасидаги боғлиқлик корреляция усулида ҳисобланди. Шу билан бирга хусусий капиталнинг рентабеллик даражасини таҳлил қилиш усули ҳам тавсия қилинди. Демак, корхона хусусий капиталидан самарали фойдаланишни баҳолаш натижасида уларни мақсадли бошқаришни йўлга қўйиш, пул ва ликвид маблағларни айланувчанлигини тезлаштириш ҳамда молиявий барқарорлигини таъминлаш бўйича амалий тадбирларни белгилаш имкони бўлади. Зеро, молиявий салоҳият таҳлили корхонанинг молиявий мустақиллиги, барқарорлиги, кредит олишга лаёқатлилигини аниқлашда аҳамиятли ҳисобланади.

Мазкур илмий мақола натижалари бўйича қуйидаги амалий тавсияларни бериш мумкин:

-корхона молиявий салоҳияти барқарорлигини таъминлаш учун хусусий капитал ҳажмини ошириш, ундан самарали фойдаланиш лозим. Хусусий капитални кўпайтириш учун, энг аввало, корхона фойдасини ошириб бориш керак;

-корхоналарнинг жуда кўп харажатларини банклардан олинган қарз учун тўланадиган фоиз ва транспорт харажати ташкил этади. Шу туфайли корхона имкони борича оборотдаги маблағларда хусусий капиталнинг улушини кўпайтириши ва ниҳоят барча айланма маблағларини ўзининг ҳисобидан қоплаши лозим;

-молиявий барқарорликни таъминлашнинг асосий йўлларида бири корхона дебитор қарзлари ва жорий кредиторлик мажбуриятларини кўпайтирмаслик чорасини кўришдир. Мажбуриятлар ҳажмининг кўплиги корхона молиявий ҳолатини ёмонлаштиришига олиб келади. Тўлов мажбуриятларини бажармаслик уларни иқтисодий ночорлик ҳолатига олиб келиши мумкин.

Мазкур тавсияларни аудиторлик текширувида корхонанинг амалий фаолиятида қўлланиши уларнинг молиявий ҳолатига аниқ ташхис қўйиш, хусусий капитал самарадорлигини ошириш, рақобатбардошлигини таъминлаш, банкротлик ҳолатини олдини олиш, молиявий салоҳиятини кўтариш ва молиявий барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон қарори. 2020 йил 24февраль.

2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3946-сон қарори, 2018 йил 19 сентябрь.

3.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1013-сон қарори, 2018 йил 14 декабрь.

4.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат иштирокидаги корхоналар ижро этувчи органи фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини

янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида ”ги 775-сон қарори, 2020 йил 9 декабрь.

5.Тожибоева Ш.А. Молиявий таҳлил-2. Ўқув қўлланма. –Т.: Инновацион ривожланиш, 2022.

6.Рахимов М.Ю ва бошқалар. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолатининг таҳлили. Дарслик. –Т.: Иқтисод-молия, 2020.

7.Тожибоева Ш.А. Молиявий таҳлил-2. Дарслик. –Т.: Инновацион ривожланиш, 2021.

8.Aryantini, S & Jumono, S. (2021). Profitability and value of firm: An evidence from manufacturing industry in Indonesia. *Accounting*, 7(4), 735-746. <http://leeds-faculty.colorado.edu/jere1232/Harrigan%20and%20Wing%20Corporate%20Renewal%20SI.pdf>.

9.Nusinov V. Estimating the Ukrainian companies' financial potential and the probability of forced / V. Nusinov, L. Burkova, N. Shura // *Investment Management and Financial Innovations*. – Sumy, 2020. – Vol. 17, issue N 2. – P. 26–39. – References: p. 37–39. <http://ds.knu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2755>.

10.Tkachenko V.V. Financial potential: strategic management in conditions of economic risk : monograph / V.V.Tkachenko, I. V. Tkachenko, P. Puzyrova. – Kyiv : Foliant, 2020. – 176 p. <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/16044>.

11.Tadjibayeva Sh.A. Main Aspect of the Analysis of Business Activity in The Conditions of Economic Development. *Trans Asian Journal of Marketing end Management Research (TAJMMR)*. Vol 9, Issue 10, Oktober 2020. <https://tarj.in>. ISSN: 2279-0667. Impact Factor: SJIF 2020 = 7.209.

12.[Jo-Ann Suchard](#), [George A Shinkle](#). Innovation in newly public firms: The influence of government grants, venture capital, and private equity. *JOURNAL OF MANAGEMENT*, Vol. 44, No. 2, May 2019: 248-81. <https://search.informit.org/doi/abs/10.3316/agispt.20190627012941>.

13.Хасанов Б.А.ва бошқалар. Молиявий таҳлил. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2019.

14.Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности. Практикум. –М.: Дело и сервис, 2018.

15.Шоалимов А.Х., Илхамов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. –Т.:Сано-стандарт, 2017.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

